

МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТИТУТ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено сутність та зміст малого підприємництва як інституту ринкової економіки. Виявлено функції малого підприємництва, його основні риси та переваги. Розмежовано поняття малого підприємництва та малого бізнесу.

В статье определены сущность и содержание малого предпринимательства как института рыночной экономики. Выявлены функции малого предпринимательства, его основные черты и преимущества. Разграничены понятия малого предпринимательства и малого бизнеса.

The article is devoted to small enterprise as the institute of market economy. The functions of small enterprise, its basic traits and advantages are considered in the article. The concepts of small enterprise and small business have been differentiated.

Ключові слова: інститут, мале підприємництво, малий бізнес, формування підприємницького середовища.

У сучасній світовій економіці інститут малого підприємництва характеризується завершеністю формування, ефективністю функціонування і посідає домінуюче становище в економічній структурі розвинених країн світу. В Україні малому підприємству також належить важливе місце. Проте, незважаючи на зростаючий внесок у національну економіку, мале підприємництво не є зрілим соціально-економічним інститутом. Потенціал підприємницького середовища, здатний істотно вплинути на процеси системної трансформації економіки України, використовується недостатньо.

Теорія підприємництва вивчалася в економічній теорії історично. Деякі положення в галузі теорії підприємництва належать Р. Кантільйону, І. Кирцнеру, А. Маршаллу, Ф. Найту, А. Сміту, Ж.-Б. Сею, І.Тюнену, Й.Шумпетеру, Ф.Хайеку. Водночас, в економічній науці й досі немає загально визнаних уявлень про підприємництво як економічну категорію і соціально-економічний інститут. Вітчизняні вчені О.Азаров [7], З.Варналій [1], А.Васіна, Л.Воротіна [6], Л.Верховодова, А.Даниленко, О.Кузьмін, М.Козоріз, В.Мікловда, А.Мельник, С.Реверчук присвятили свої праці вивченню зарубіжного досвіду розвитку і підтримки малого підприємництва та можливостей його застосування в Україні. Водночас вивченню інституційних умов і особливостей формування, розвитку і підтримки підприємництва приділяється недостатня увага. Мале підприємництво розглядається, в основному, як автономне утворення, часто-густо поза взаємозв'язком рівня його розвитку і загального рівня соціально-економічного розвитку національної економіки. Теорія малого підприємництва недостатньо відбита в інституціональній течії економічної думки.

Метою даної статті є визначення сутності та змісту малого підприємництва як інституту ринкової економіки. Дана мета визначила необхідність постановки таких завдань:

- ❖ з'ясування сутності малого підприємництва, тенденцій його становлення

як інституту ринкової економіки;

- ❖ виокремлення та характеризування функцій інституту малого підприємництва, його основних рис та переваг;

- ❖ розмежування понять малого підприємництва та малого бізнесу.

Економісти завжди визнавали, що аналіз ринку впродовж усього його існування ніколи не зводився тільки до взаємодії виробників товарів і послуг та їх споживачів. Держава, профспілки, підприємства, громадські структури, морально-етичні норми, традиції були предметом дослідження в працях теоретиків в останні десятиліття. Інтерес до теми інститутів постійно зростає, а інституціональна економіка досліджує інститути як невід'ємну компоненту будь-якої економічної системи. Розгляд інститутів як детермінуючих чинників економічного розвитку припускає, що спосіб функціонування економічної системи визначається існуючим у суспільстві набором інституційних обмежень. Ці обмеження є створеними індивідами поведінковими рамками, що організують відносини між людьми, упорядковуючи водночас стимули їхньої діяльності [9, с.31].

Інститути, на думку представників інституціоналізму, є рушійною силою розвитку людського суспільства. Одна з найважливіших функцій інститутів – приведення різноманітних потенційних можливостей людської діяльності в узгоджену систему. Основним значенням інституту можна вважати його прояв як «...стійкого чинника суспільного життя, який структурує і регулює поведінку людини та взаємодії між людьми» [5, с. 26]. Інститут – це організована система зв'язків і норм, що поєднує значущі суспільні цінності і процедури, які задовольняють основні потреби суспільства. Це доволі стійкі форми організації і регулювання спільної діяльності людей.

Дослідженням феномена підприємництва науковці займаються понад два сторіччя [10, с.40]. Вперше поняття «підприємець» у науковий оборот запровадив англійський банкір-економіст Річард Кантільйон, який здійснив системний аналіз підприємництва [3, с.95]. Він вважав, що підприємство – це особлива економічна функція, де існує елемент ризику. Кантільйон визначав підприємця як людину, яка за певну ціну купує засоби виробництва заради виробництва продукції та продажу її з метою одержання прибутку, і яка, зазнаючи необхідних витрат, не знає, за якими цінами може бути здійснено реалізацію цієї продукції. Підприємцями він вважав людей з нефіксованими прибутками (ремісників, купців, селян та ін.), тобто тих, хто займається економічною діяльністю в умовах нестабільності та непередбаченості цін. Тому основною рисою підприємця Кантільйон вважав готовність до ризику. Він трактував малого підприємця як фігуру, яка приймає рішення і задовольняє свої інтереси в умовах невизначеності.

Особливе місце в розробці теорії підприємництва посідають праці Йозефа Шумпетера. «Бути підприємцем, – зауважував він, – означає робити не те, що роблять інші, тобто інновації... Щоб бути здібним до виконання підприємницької

функції, індивід повинен мати низку специфічних рис, зокрема гостроту бачення, вміння йти попереду одному, йти новим шляхом, володіти ініціативою, авторитетом, даром передбачення, впливу на інших людей» [11, с.168-170].

У зарубіжній економічній літературі підприємницька діяльність протягом тривалого часу вважалася певним незалежним параметром, який лише побічно впливає на продуктивність і економічний розвиток. Тільки в останні десятиліття ХХ століття економісти багатьох країн світу почали розглядати підприємництво як необхідний чинник економічного прогресу, головне джерело забезпечення зайнятості населення і процвітання суспільства. У нашій країні радянська наукова література взагалі не зачіпала проблему розвитку підприємництва, оскільки вона знаходилася за рамками предмета соціалістичної політекономії. Останнім часом з'явилися численні публікації, що стосуються в основному злободенних практичних і методичних питань організації підприємницької діяльності. Усе вищесказане свідчить про те, що нині пріоритетним завданням економічної науки є створення теорії підприємницької діяльності.

Законом України «Про підприємництво» визначено, що «підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством» [4]. Із введенням у дію Господарського кодексу України названий закон втратив чинність, і визначено, що «господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом» [2], а малі підприємства визначаються як такі, «в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує сімдесяти мільйонів гривень».

Таким чином, інститут малого підприємництва можна визначити як організовану систему зв'язків і норм, що історично склалася в процесі ініціативної, ризикованої діяльності людей, спрямованої на одержання і розподіл прибутку на малих підприємствах. Визначення малого підприємництва як соціального інституту вимагає дослідження не тільки кількісної, але й якісної складової підприємницької діяльності.

У світі не існує офіційного чи загальноприйнятого визначення малих та середніх підприємств. Більш-менш визнаним вважається визначення Європейської Комісії – залежно від кількості працівників, річних балансу та обороту. Проте підприємства не вважаються малими та середніми, якщо інші компанії, що не належать до зазначеної категорії, володіють понад 25% капіталу.

Таблиця 1

Визначення малих та середніх підприємств Європейською Комісією*

Тип підприємства	Кількість працівників		Річний оборот (в млн. євро)		Річний баланс (в млн. євро)
Дуже мале підприємство	< 10	та	≤ 2	або	≤ 2
Мале підприємство	< 50	та	≤ 10	або	≤ 10
Середнє підприємство	< 250	та	≤ 50	або	≤ 43

*Складено за: [11]

Під час розгляду понять «мале підприємництво», «малий бізнес», «мале підприємство» дуже часто відбувається їх ототожнення. Малий бізнес – діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) із метою одержання прибутку. Таким чином, малий бізнес можна трактувати як діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямовану на реалізацію власного економічного інтересу. Необов'язково це має бути особливо ризикована й інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності. Можна погодитись з думкою професора З.С.Варналія, який зазначає, що саме у цьому якісному чиннику й полягає різниця між поняттями «мале підприємництво» і «малий бізнес» [1, с.25]. На жаль, ці поняття й досі чітко не розмежовані ані в економічній літературі, ані на практиці.

На нашу думку, основними економічними рисами малого підприємництва є такі: відособленість (тобто господарювання на свій страх і ризик); спеціалізація на будь-якому виді діяльності; реалізація виробничих товарів (послуг) через купівлю-продаж на ринку.

Постійний розвиток конкурентного середовища, невід'ємною складовою якого є мале підприємництво, став запорукою економічного зростання держави, раціонального й ефективного використання її ресурсів. Підприємницька діяльність дає потужний стимул до високопродуктивної праці, отримання прибутку і, врешті-решт, кращого задоволення суспільних потреб. У сучасних умовах переходу до ринку в Україні важливого значення набуває розвиток малого підприємництва, особливо в тих регіонах, в економіці яких через історичні, демографічні, організаційні, природно-ресурсні, соціально-економічні, технологічні та інші причини воно посідає провідне місце. Малі підприємства, що не вимагають великих стартових вкладень і гарантують високу швидкість обороту ресурсів, здатні найшвидше й економічно вирішувати проблеми реструктуризації, формування і насичення ринку споживчих товарів в умовах дестабілізації української економіки й обмеженості фінансових ресурсів. Розвиток малого бізнесу і його подальша структуризація в середній і великий бізнес в усіх без винятку галузях і сферах економіки країни відповідає світогосподарським тенденціям економічних процесів, формуванню гнучкої змішаної економіки, поєднанню різноманітних форм власності й адекватної ним моделі господарства, в якій реалізується складний синтез ринкового механізму та державного регулювання.

Крім того, розвиток малого підприємництва містить низку переваг:

збільшення числа власників; зростання частки економічно активного населення; селекція найбільш енергійних, дієдатних індивідуальностей, для яких мале підприємництво стає первинною школою самореалізації; виконання ролі великого роботодавця, що до того ж використовує робочу силу соціально вразливих прошарків (жінок, іммігрантів, інвалідів). Також розвиток цього сектора економіки побічно стимулює ефективність виробництва великих компаній шляхом освоєння нових ринків, які потужні фірми вважають недостатньо місткими; надає ринковій економіці необхідну еластичність як гнучкий виробник, що оперативно реагує на зміни кон'юнктури ринку; сприяє формуванню конкурентного середовища і володіє потужним антимонопольним потенціалом; виконує роль амортизатора коливань економічної кон'юнктури і соціальної напруженості. Необхідно зауважити, що активізація розвитку малого підприємництва особливо актуальна для регіонів, де основні галузі економіки сконцентровані в цьому секторі економіки.

В умовах вільного ринку не плани і директиви держави є визначальними у задоволенні потреб суспільства та індивідів необхідними товарами і послугами, а підприємницька ініціатива самих громадян. Заповзятливість має важливе значення в розвитку національної економіки. Вона виступає двигуном господарського розвитку країни, території, галузі, забезпечуючи швидке економічне зростання, сприяючи активному промислому зростанню і стимулюючи високу ефективність громадської діяльності. Люди успішно займаються самостійною, ініціативною діяльністю, спрямованою на виробництво товарів і послуг з метою досягнення власного благополуччя.

Мале підприємництво як форма прояву суспільних відносин не лише справляє вплив та змінює кожну конкретну людину, її спосіб життя, але й може сприяти підвищенню матеріального і духовного потенціалу суспільства, створювати сприятливий ґрунт для практичної реалізації здібностей і талантів кожного індивіда, веде до єднання націй, збереження їх національного духу і гідності. Проте недостатня увага до питань формування цього соціального інституту з боку держави і громадських організацій заважає малому підприємству в нашій країні розвиватися так ефективно, як це відбувається в західних країнах.

Звернення до проблем розвитку малого підприємництва обумовлене його важливим значенням в економічному житті країни. Сьогодні дуже важливо зрозуміти, як відбувається адаптація сучасних підприємців, які чинники впливають на розвиток малого підприємництва в Україні та який характер цього впливу. Інститут малого підприємництва стає новою активною силою, здатною нарівні з державою нести тягар соціальної відповідальності. Проте його участь у розв'язанні соціальних проблем сьогодні безпосередньо залежить від державної політики у сфері малого підприємництва. Підприємництво є потужним двигуном економічного і соціального розвитку суспільства. Світова практика переконливо свідчить, що без свободи ринкової

економіки, ініціативного виробника і підприємницької активності економічне благополуччя неможливе. Саме підприємництво, яке асоціюється з поняттями «динамізм», «ініціатива», «сміливість», перетворює на реальність багато цікавих ідей, сприяє прогресу. Таким чином, створення сприятливих умов для функціонування і розвитку підприємництва здатне прискорити зростання національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. / З.С. Варналій. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 277 с.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003. № 436-IV. – Режим доступу до сайту: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>
3. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия / Гл. ред. А. М. Румянцев. – М. : Сов. энцикл., 1975. – Т. 2. – 560 с.
4. Закон України Про підприємництво.№ 698-ХІІ від 07.02.1991. – Режим доступу до сайту: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=698-12>
5. Курганский С. А. Институциональные аспекты теории человеческого капитала / С. А. Курганский, Н. Н. Даниленко, И. С. Долгополова. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2005. – 129 с.
6. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання: Навч. посіб. / Л.І. Воротіна, В.Є. Воротін, Л.А. Мартинюк, Т.В. Черняк; Європ. ун-т. – 3-є вид., доповн. і переробл. – К., 2004. – 308 с.
7. Малий бізнес України в розвиткові національної економіки: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / О.В. Азаров; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2008. – 21 с.
8. Рекомендація Комісії 96/280/ЄС «Про визначення малих та середніх підприємств» від 3 квітня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a07
9. Скорев М. М. Институционализация воспроизводства знания и человеческого капитала в условиях неэкономии / М. М. Скорев ; Рост. гос. ун-т. - Ростов н / Д : Изд-во Рост. ун-та, 2003 (ООО Талер). – 192 с.
10. Шабранська Н. Мале підприємництво в системі економіки / Н. Шабранська // Персонал. – 2006. – №5. – С. 40-43.
11. Шумпетер Й. Теория экономического развития : (Исслед. предпринимат. прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Йозеф Шумпетер ; перевод с нем. В. С. Автономова и др. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.